

16. Левицкий О. Труды Общества Исследователей Волыни. – Т.1. – Житомир, 1902 г. [Рецензия] // Киевская Старина. 1902. № 10. С. 41-48.
17. Отчёт о деятельности Свято-Владимирского Православного Братства в г. Владимире-Волынском за 1888 г. // Волынские епархиальные ведомости. 1889. №23 (часть неоф.). С. 564-579.
18. Реутский Н. В. Княжество Луцкое и Луцкое Православное Крестовоздвиженское Братство. Краткий исторический обзор Председателя Совета Луцкого Православного Крестовоздвиженского Братства. – Киев: Типография товарищества И. Н.Кушнерев и К^о, 1892. 36 с.
19. Струменский М. Из Острожской старины. – Сергиев Посад: Б.и., 1916. 16 с.
20. Труды Общества Исследователей Волыни. – Т.1. – Житомир: Типо-литография М. Дененмана, 1902. 254 с.
21. Труды Общества Исследователей Волыни. – Т. VII.– Житомир: Электрическая типография М. Дененмана, 1915. 336 с.
22. Тучемский М. Город Острог в современном князю Константину Константиновичу Острожскому состоянии. – Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры, 1913. 40 с.
23. Тучемский М. Сторожевой замок князей Острожских в городе Остроге, Волынской губернии, в современном нам состоянии. – Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры, 1912. 26 с.
24. Фотинский О. А. Очерки из истории быта монастырских крестьян на Волыни в XVII-XVIII вв. // Труды Общества Исследователей Волыни. – Т.III. – Житомир: Электрическая типография М. Дененмана, 1910. С. 1-112.
25. Штейнфельд Ф. Р. Раскопки курганов в Волынской губернии, произведённые в 1897-1900 гг. – К.: Б.и., 1905. 47 с.
26. Яроцкий Я. В. Некоторые памятники древности близ с.Лепесевки Заславльского уезда // Известия археологического комитета. - Москва, 1909. Вып.29. С. 54-64.
27. Яроцкий Яков Васильевич. Исследования и раскопки. «Цыганская гора» возле с. Толкачей Овручского уезда Волынской губернии. 1901 г. Житомир. – IP НБУВ. Ф.XXXI. Спр.2581. Арк.1-2.

УДК 94+37(477)«1939/1941»

Людмила Стрільчук

Політика радянської влади на землях Західної України в галузі культури, освіти та релігії у період вересня 1939 – червня 1941 рр.

3 вересня 1939 року, моменту входження Західної України до складу УРСР, на навоприєднаних землях розпочався процес радянзації, що охопив усі складові суспільного життя. Політика радянської влади в галузі культури та освіти характеризувалася руйнуванням традиційних основ західноукраїнського суспільства і нав'язання йому радянської освітньої моделі та догм більшовицької культури. У статті аналізуються позитивні та негативні тенденції цього процесу.

Ключові слова: культура, освіта, релігія, радянська влада, політика, Західна Україна, радянська ідеологія.

Стрільчук Людмила. Политика советской власти на землях Западной Украины в области культуры, образования и религии в период сентябрь 1939 - июнь 1941 гг.

С сентября 1939 года, момента вхождения Западной Украины в состав УССР, на навоприєднаних землях начался процесс советизации, охвативший все составляющие общественной жизни. Политика советской власти в области культуры и образования характеризовалась разрушением традиционных основ западноукраинского общества и навязыванием ему советской образовательной модели и догм большевистской культуры. В статье анализируются положительные и отрицательные тенденции этого процесса.

Ключевые слова: культура, образование, религия, советская власть, политика, Западная Украина, советизация, идеология.

Strylchuk Lyudmila. The policy of Soviet power on the lands of Western Ukraine in the field of culture, education and religion from September 1939 to June 1941.

Since September 1939, when Western Ukraine joined the UkrSSR, the process of Sovietization, which covered all components of social life, began in the Upper lands. The policy of Soviet power in the field of culture and education was characterized by the destruction of the traditional foundations of Western Ukrainian society and the imposition of the Soviet educational model and dogmas of the Bolshevik culture. The article analyzes the positive and negative trends of this process.

Key words: culture, education, religion, Soviet power, politics, Western Ukraine, Sovietization, ideology.

Постановка наукової проблеми та її значення. Після того, як землі Західної України увійшли до складу Української Радянської Соціалістичної республіки восени 1939 року, радянська влада негайно розпочала перетворення, які передбачали прискорену трансформацію соціально-економічного та культурно-освітнього ладу, який існував в регіоні, у лад, що утвердився в СРСР. Період з вересня 1939 – по червень 1945 років вирізняється особливим драматизмом, який характеризується ломкою існуючого суспільного порядку і форсоване нав'язання методів радянського господарства, ідеологізацію життя західних українців, репресії та утиски радянської влади по відношенню до усіх, хто намагався чинити опір процесу радянської.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Події 1939 – 1941 років знайшли відображення в історичній літературі. Наукові праці, що присвячені цій темі можна поділити на три групи: апологетичну радянську, критичну пострадянську та зарубіжну історіографію.

Важливе значення для висвітлення культурно-освітньої політики радянської влади на Західноукраїнських землях мають праці М. Кучерепи, В. Вісина [3], В. Фесенко, І. Біласа, Б. Яроша [7], М. Куницького [2], О. Рубльова та Ю. Черченка, які з критичних позицій аналізують політику радянської влади досліджуваного періоду, розкривають суперечливість процесу інтегрування Західної України в радянську суспільну систему, у тому числі у сфері освіти та культури. Згадані праці написано з використанням широкого кола недоступних раніше, часто унікальних архівних документів. Саме на цю базу і спирається запропонована стаття.

Виклад основного матеріалу. Не секрет, що населення Західної України без особливого ентузіазму зустріло приход нові влади. Знаючи про особливості і методи радянського режиму щодо українців Центральної і Східної України, які у 20-30-х роках ХХ століття мали нещастя перебувати у складі СРСР, місцеві жителі зустріли радянську владу досить насторожено.

Більшовики одразу після приходу на Західну Україну проявили свої «визвольні» наміри, розпочавши масовий терор і переслідування місцевого населення. Почалися розправи з тими, хто не сприймав «радянського способу життя». Сваюля органів НКВС, партійних, радянських працівників, викликала незадоволення місцевого населення, яке багатьма своїми діями протестувало проти радянського режиму.

Припинилася нормальна робота, культурне та політичне життя. Кожен новий день приносив нові арешти, непевність, страх. Протягом 1940–1941 років на спецпоселення із західних областей України було відправлено колишніх поміщиків, власників підприємств, торговців, керівників і членів політичних партій, сім'ї поліцаїв, офіцерів польської армії [2, с. 38 – 39].

В період з кінця 1939 – по червень 1941 років на Західній Україні було проведено чотири широкомасштабних депортаційних акцій (лютий, квітень, червень 1940 року та травень – червень 1941 року). Визнана найбільш ефективним засобом політичних і соціально-економічних перетворень у регіоні, депортаційна політика за час її реалізації більшовицькою владою у 1940–1941 роках охопила найбільш значний відсоток населення. Загалом з колишніх земель Речі Посполитої було виселено від 311 до 329 тис. осіб, з них 223 тис. із західних областей України [2, с. 39].

Ставши господарем на західноукраїнських землях, представники радянської влади на повсюдно організовуваних мітингах, пророкували населенню райське життя, шлях до якого, за їхніми словами, лежав через колективне господарство. Однак, організувати, з початку свого утвердження, влада не наважувалася. Паралельно із процесами колективізації на Західній Україні проходить встановлення радянських органів влади, запровадження нової адміністративної системи, та системи освіти, які б повністю відповідали радянському зразку.

Зазначимо, що вже з перших кроків після возз'єднання сталінська тоталітарна система нехтувала місцевими особливостями, усталеними звичаями та традиціями. Водночас зі значною допомогою, яку надавала їй вся країна у розбудові промисловості, культури, освіти, спостерігалось й виразне намагання нової адміністрації уніфікувати управління економічною, соціально-політичною й культурною сферами Західної України. Масове використання в Західній Україні у зазначений період керівних кадрів будь-якого рангу переважно зі східних областей республіки мало насамперед політичне обґрунтування. Все це відбувалося за тих обставин, коли на КПЗУ, її керівництво та рядових членів було зведено політичний наклеп.

Багато західноукраїнських комуністів безслідно зникли підчас «чисток» 30-х років. Створювати ж місцеві партійні органи з числа уцілілих членів КПЗУ за традиціями сталінської кадрової політики було небезпечно.

Радянський режим безжалісно знищував традиційні громадсько-політичні структури західного регіону. Для цього влада використовувала військову силу, політичні репресії. Політичні організації, партії, громадські об'єднання, освітні заклади та культурні спілки негайно були заборонені або ж взяті під контроль [5, с. 141 – 142]. Особливу увагу більшовицька влада звернула і на антирелігійну пропаганду.

Як тільки на землях Західної України було встановлено контроль радянської влади, сюди одразу було направлено і столиці групу діячів культури для роботи з інтелігенцією регіону. Для контролю за діяльністю інтелігенції формувалися відповідні структури. Так, 22 жовтня 1939 року у Львові створено організаційний комітет Спілки письменників України. Його очолив відомий український письменник Петро Панч. Комітет займався перевіркою майстрів пера – українських, польських, єврейських, щоб виявити їх придатність для художньої пропаганди ідеалів радянського режиму. Уже в 1940 році у тому ж таки Львові діяли оргбюро художників, композиторів, архітекторів, які згодом провели вибори місцевих філій. Сюди були поставлені керівниками особи, які йшли на співпрацю з новою владою [3, с. 93]. Тотальний контроль та нав'язання радянської ідеології були головними ознаками ставлення радянської влади до діячів культури. Наслідком такої політики стало те, що визначальною рисою духовного життя суспільства стала одноманітність, пропагування радянських цінностей.

У кожному із обласних та районних центрів Західної України владою створюється ряд газет, які слугували потужним засобом ідеологічного впливу на населення. Міські та сільські влади зобов'язувалися виготовляти відповідні вітрини та вивішувати на них газети. Наприклад, у Луцьку з 1940 року стали виходити газети «Радянська Волинь» та «Молодий лєнінець», остання була зорієнтована на підлітків та молодь.

Ще одним, не менш потужним засобом впливу на широкі маси було кіно, що радянська влада уже добре апробувала у інших регіонах України. Тому, у сферу кінофікації, як пишуть М. Кучерепа та В. Вісин, нова влада виділила чималі кошти. Понад 100 пересувних установок принесли кіно, навіть у віддалені села. Репертуар фільмів для західної аудиторії обмежувався виключно революційним набором: «Чапаєв», «Щорс», «Ленін в 1918 році» [3, с. 94], тощо.

Музичне мистецтво, теж було поставлено в розряд агітаційно-виховних ресурсів. Ще восени 1939 року до західних областей України вирушили театральні, музичні, хорові колективи, які виступали перед місцевими жителями. Всіляко заохочувався розвиток і виступи місцевої самодіяльності, звісно ж, підконтрольної радянському місцевому керівництву.

Проте, одним із найголовніших важелів впливу на суспільну думку регіону, влада визначала освіту. Як відомо, перед цим, польський уряд проводив цілеспрямовану політику нищення української освіти. Восени 1939 року, перед приходом радянських військ, наприклад, на Волині існувала 1051 школа, де навчалось 130 тис. учнів. З них 1003 – були польські школи, 28 – німецьких, 9 – чеських [3, с. 85 – 86]. Українською мовою велося навчання лише в 11 школах.

Радянська влада, на відміну від польської, в галузі освіти проводила політику українізації. Виділялися значні бюджетні кошти, що призвело до швидкого збільшення шкільної мережі. Ця політика мала на меті виконання низки завдань. По-перше, розширення мережі шкіл передбачало охоплення дітей навчанням за радянськими програмами і підручниками, які мали виразне ідеологічне спрямування. По-друге, підготувавши і перепідготувавши вчителів з місцевих жителів, було заплановано отримати, таким чином, масовий загін пропагандистів радянського способу життя. По-третє, створивши розгалужену мережу шкіл для неписьменних, охопити ідеологічним впливом доросле населення. По-четверте, переведенням шкіл з польської мови навчання на українську закладалися основи широкого запровадження в майбутньому російської мови [3, с. 86].

З приходом радянської влади, з жовтня 1939 року, всі школи Західної України, розпочали навчання, при чому не тільки колишні державні а й приватні [7, с. 114]. Не перериваючи роботи шкіл, нова влада відразу розпочала вносити зміни до навчального та виховного процесу у закладах освіти. Наприклад, у школах запроваджувалися нові радянські програми навчання, було заборонено викладання релігії, історії Польщі. Учителів, як займалися релігійним вихованням усунено, а на їх місце призначено так званих «світських» вчителів.

Усі школи, де це було можливо, негайно переводилися на українську мову навчання. Вже у першому півріччі 1939-1940 навчального року школи у Західній Україні працювали за перехідними програмами, спеціально розробленими для них. Насамперед, діючому учительському корпусу слід було дати зрозуміти, що саме вимагається від учителів за нових умов. Задля цього, у містах, скликалися наради педагогів. Головним лейтмотивом таких нарад була ідеологія марксизму-ленінізму, ознайомлення з радянськими пріоритетами і методами освіти, поліпшення знання української мови. Про дещо ґрунтовнішу перепідготовку учительських кадрів можемо говорити уже з другого півріччя 1939-1941 навчального року.

Як зазначають дослідники цього періоду М. Кучерепа та В. Вісин, оперативно був здійснений перехід на нові радянські підручники. З українськомовними посібниками та підручниками проблем не виникало: поліграфічні підприємства України швидко видрукували додатковий тираж. Уже в січні 1940 року до західних областей України надійшло 7 млн. нових підручників [3, с. 86].

Як відомо, на західних теренах України існували і польські школи. То ж, радянською владою створювалися авторські колективи для випрацювання польських підручників з гуманітарних дисциплін, а щодо точних наук – перекладалися відповідні підручники з російської мови.

Слід наголосити на позитивах реформи освіти. По-перше, місцевим населенням позитивно сприймався той факт, що усі без винятку заклади освіти були переведені радянською владою на безоплатну основу і утримувалися за рахунок місцевого і республіканського бюджетів. По-друге, навчання велося українською мовою, а у школах де навчалися не українці, обов'язковими до вивчення були українська та російська мови.

Як наголошує Б. Ярош, паралельно із реорганізацією, здійснювалися важливі заходи щодо розбудови системи шкільної освіти. Так, впродовж грудня 1939 року було проведено облік дітей шкільного віку в ході якого виявлено, що близько 400 тис. дітей Західної України не охоплені навчанням. Наприклад на Волині 46 тис. дітей віком від 8 до 13 років не навчалися, 25 тис. підлітків теж не були охоплені навчанням [7, с. 140]. Однією з причин такого стану речей була нестача вчительських кадрів, а до місцевих педагогів радянська влада ставила з недовірою.

Останній факт посприяв тому, що на теренах Західної України відкривається ряд установ у яких велася підготовка, або перепідготовка кадрів для системи освіти. Наприклад, у Луцьку відкривається перший в історії області вищий навчальний заклад – Луцький учительський інститут. Про невідкладну потребу у кадрах свідчить дата відкриття інституту – 1 квітня 1940 року. Ще одним вирішенням проблеми дефіциту кадрів для народної освіти стало відрядження в регіон учителів із східних областей України. Паралельно будуються нові школи, закупляється шкільне приладдя. Ще одним позитивним явищем у системі освіти досліджуваного періоду, стала організація професійної освіти. Відкриваються різноманітні курси: крою та шиття, ткацтва, столярства, ремонтно-будівельні, тощо.

Жорсткий партійний контроль над системою освіти, намагання звести духовне життя під вплив однієї ідеології збіднювало культурні процеси і підпорядковувало їх тоталітарній владі. Одноманітність душила культуру, стримувала її розвиток. Загальносоюзні елементи культури ставилися вище національних і релігійних уподобань українців [8, с. 272].

Радянською владою на Західній Україні, у досліджуваній період, розгортається активна робота по створенню клубів і бібліотек. Ці установи використовувалися владою для широкого розгортання масово-політичної роботи. У клубах демонструвалися фільми, про що уже йшлося вище, тут же виступали радянські лектори здійснюючи агітаційно-політичну роботу. Що ж стосується бібліотек, то з уже існуючих, на момент приходу радянської влади, було вилучено, так звану, «націоналістичну літературу» - книги з історії України, збірки народних пісень, частину художньої літератури.

Значну увагу радянська влада приділяла дошкільному вихованню. Уже за кілька місяців після утвердження на Західній Україні, організовуючи курси підготовки для майбутніх працівників дошкільних освітніх закладів. Так, наприклад, у Луцьку з 29 грудня 1939 року розпочалися перші місячні курси перепідготовки інспекторів і завідувачів дошкільних установ. 19 березня Волинський облвиконком прийняв постанову про організацію дитячих установ, дитбудинків, дитячих садків і шкіл-інтернатів, згідно із якою у Волинській області було створено 43 дитячі майданчики для 998 дітей, 14 ясел на 278 місць, відкрито 68 дитячих садків,

на 3016 дітей, а також 33 дитячих будинки на 1944 дитини [3, с. 91]. Фактично, така ж ситуація прослідковується і у інших областях Західної України, де ново утверджена радянська влада активно розпочала створювати та розвивати систему дитячих дошкільних закладів.

Повела влада наступ, також, на церкву і релігію. У багатьох місцевостях було конфісковано, головним чином під радянські установи, будівлі церков, націоналізовувалися молитовні будинки, костели, синагоги. Священики піддавалися утискам, зазнавали дискримінації і були оголошені «нетрудовими елементами», що передбачало сплату за воду, електрику і т. ін. у п'ять разів дорожче, від цін для трудящих [1, с. 194].

Про ставлення радянських чиновників до парафіяльних греко-католицьких священиків описав у своїх спогадах священник тернопільської області Г.Харчук: «...Большевики під час свого побуту нікого в парафії не вбили. Натомість вивезення і арешти були. А в селі Романові, навіть, місцевого священика з хати не вигнали, а все тому, що домівка ця столітня ліплянка і соломною вкрита. А от восени 1939 року, у місяці жовтні, заграбували все майно пароха – а то: інвентар живий і мертвий, все збіжжя – збір за 1939 рік – так, що опісля парох був з родиною полишений на ласку побожних парафіян, котрі потайки утримували його, не даючи вмерти з голоду...» [4, с. 12].

Спроби властей підірвати вплив церкви були скеровані на неї як з середини, так і ззовні. Діяльність вищого духовенства, у тому числі єпископів, піддавалася постійному нагляду та контролю, здійснювалися спроби посягти внутрішню негоду між ними.

Слід зазначити, що частина духовенства, особливо молодого віку, публічно демонстрували свою незгоду з режимом і націоналістичні погляди, виходячи за рамки обережної критики вади. Свідомий можливих трагічних наслідків такої поведінки церкви, митрополит греко-католицької церкви А. Шептицький, задля запобігання репресій, запропонував священика дотримуватися політичної нейтральності. Одночасно митрополит А. Шептицький робив спроби добитися від нової влади права на релігійну свободу громадян. При цьому він посилався на статті Конституції СРСР 1936 року. У грудні 1940 року митрополит нагадав священикам, що у боротьбі з атеїстичною пропагандою вони повинні використовувати усі релігійні права, даровані радянською конституцією [6, с. 76], а в листі до завідувача львівським обласним відділом народної освіти, протестуючи проти атеїстичної пропаганди в школах, знову апелював до положень Конституції СРСР. Однак, ці та інші заяви не допомогли. Конституційні права громадян на релігійну свободу на практиці не дотримувалися [2, с. 55].

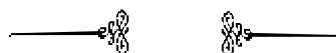
Репресії проти священнослужителів особливо посилювалися напередодні німецько-радянської війни. Проте, незважаючи на усі зусилля радянського режиму, наслідки антирелігійної кампанії 1939 – 1941 років залишилися більш ніж скромними. Культ войовничого атеїзму закріпився у свідомості мешканців Західної України, як одне з найприємніших переживань у часи перебування під радянською владою. Зрівнятися з ним могло, хіба що, відчуття страху за своє життя, спричинене терором з боку органів державної влади.

Висновок. Загалом, наслідки радянської Західної України досить неоднозначні. Зокрема, відбулося чимало позитивних змін: безкоштовність і доступність освіти; радянська держава вкладала значні кошти у розвиток освіти: чи то друк підручників і посібників, чи то закупівля шкільного приладдя, а також досить потужно фінансувала матеріальну складову освіти, будуючи нові школи, дитячі садки, тощо; позитивним моментом стало домінування української мови у закладах освіти Західної України у досліджуваній період.

У сфері культури повністю ігнорувалися національні цінності і традиції, заідеологізованість суспільного життя, тотальний контроль влади на духовним станом суспільства збіднювали культурний розвиток, одноманітність душила культуру. Грубий атеїстичний тиск на населення поглибив відчуження між жителями західних областей України і новою владою, і як підсумок, населення регіону залишалося глибоко віруючим.

Джерела та література

1. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви / І. Власовський. – Т. IV. – Ч. 2. – Нью-Йорк, 1975. – 272 с.
2. Куницький М.П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор) / М.П. Куницький. Монографія. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – 248 с.
3. Кучерепа М.М., Вісин В.В. Волинь: 1939 – 1941 рр.: Навчальний посібник / М.М. Кучерепа, В.В. Вісин. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005, - 486 с.

4. Лучаківська І. Ставлення радянського режиму до церкви і духовенства Західної України (вересень 1939 – червень 1941 рр.) / І. Лучаківська // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. – Випуск 3. – Луцьк, 1998. – С. 11 – 14.
5. Стрільчук Л. Українські політичні біженці та переміщені особи після другої світової війни / Л. Стрільчук // Літопис Волині., 2004, Число 3., – С. 139 – 167.
6. Шептицький А. Листи-послання (1939 – 1944) / А. Шептицький. – Львів: Терен, 1991. – 224 с.
7. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях у 30-50-ті роки ХХ століття. (Історико-політологічний аспект) / Б.О. Ярош. – Луцьк: Надсти'я, 1995. – 171 с.
8. Strilchuk L. Cauzele caracterului forțat al repatrierii ucrainenilor din zonele occidentale de ocupație în URSS, după al Doilea Război Mondial (1945-1951) / L. Strilchuk // Copyright 2016 «Codrul Cosminului», XXII, 2016, No. 2, – P. 267-284.

